

для написання мовних відповідників; 5) застосувати орфографічне промовляння слів; 6) графічно передати слова на письмі.

Отже, в навчальному процесі значну увагу необхідно приділяти розвиткові усного мовлення школярів, від якого значною мірою залежить рівень їхньої писемної грамотності. Порівняльний аналіз мовних явищ має стати складовою частиною застосовуваних методів і прийомів засвоєння орфографії. Через зіставлення школярі розпізнають характерні риси літературної і говіркової, української і російської мов, а встановлюючи співвідношення між вимовою і написанням, вчаться здійснювати самоконтроль за правильністю передачі звукового мовлення на письмі.

¹Бевзенко С.П. Українська діалектологія.– К.: Вища школа, 1980. – 246 с. – С. 5; ²Текучев А.В. Основы методики орфографии в условиях местного диалекта / Под ред. С.П.Обнорского.– М.: Изд-во АПН РСФСР, 1953.– 382 с. – С. 237-238; ³Бевзенко С.П. Зазнач. праця. – С. 200-203; ⁴Текучев А.В. Зазнач. праця. – С. 47; ⁵Баранов М.Т., Иваницкая Г.М. Обучение орфографии в 4-8 классах: Пособие для учителя.– К.: Рад. школа, 1987.– 224 с. – С. 13; ⁶Супрун А.Е. Лингвистические основы изучения грамматики русского языка в белорусской школе.– Минск: Народная асвета, 1974.– 144 с. – С. 13; ⁷Програми для середньої загальноосвітньої школи. Рідна мова. 5-11 класи.– К.: Перун, 1998.– 80 с. – С. 72; ⁸Коломійченко О.Ф. Вивчення написання російських прізвищ українською мовою в 6 класі // Дивослово.– 1995.- № 1.– С. 56.

С. К. Росовецький, д. філол. н., проф. (м. Київ)

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ПРО НАУКОВУ ТЕРМІНОЛОГІЮ

У статті заперечується директивний підхід до використання наукових термінів, розглядаються деякі функції наукової термінології та закономірності її екзистенції в мові. Автор наполягає, що при запровадженні нових термінів слід уникати виникнення або посилення полісемії, а при вживанні термінів вже багатозначних – чітко конкретизувати обране значення.

In the article directive approach to the scientific terms' usage, some functions of scientific terminology and tendencies of its existence in a language are considered. An author insists that at the inputting of

new terms follows to avoid the origin or strengthening of polysemy, and at the using of polysemantic terms – to specify expressly the select sense.

Я хотів поділитися деякими, може, й «незачесаними» думками з приводу введення нової термінології та осмислення цього процесу. Це не фахового лінгвіста думки, не якогось високолобого теоретика, а чисто практичні міркування людини, що цікавиться історією літератури й фольклором, до того ж запеклого традиціоналіста.

Перша позиція. Певну наукову термінологію не можна запроваджувати (або елімінувати) примусово, якимось законодавчим актом. Було б банальним пригадувати, як за сталінщини терміни «генетика», «кібернетика», «компаративістика» потрапили до проскрипційних списків. Але ж можна навести й приклад, коли вже інтелектуал-науковець намагався заборонити певний термін із догматичних міркувань. Виходець з України, відомий російський літературознавець П. Н. Берков опублікував 1969 року статтю «Маркс про всесвітню історію і проблеми світової літератури», де ставив питання: «Якщо Маркс розрізняв «історію людства» і «всесвітню історію», чи маємо ми право не звертати уваги на цей факт, робити вигляд, що це нас не стосується, і, як раніше, неісторично користуватися терміном «історія всесвітньої літератури», поширюючи його на весь процес літературного розвитку людства?»¹. А тепер приклад з протилежного ідеологічно табору. 1978 року відомий діаспорний діяч Л. Винар організував круглий стіл українських істориків «Проблеми термінології і періодизації у навчанні української історії». Метою цієї конференції, за спогадом І. Лисяка-Рудницького в листі від 19 липня 1982 року до Л. Біласа, була «авторитарно-бюрократична настанова», для автора листа неприйнятна: «Йшлося про те, щоб, так би мовити «офіційно», устійнити певні засади щодо періодизації і термінології, які на майбутнє мали б зобов'язувати всіх українських істориків»². Але ж питання наукової термінології не можна розв'язувати універсалом або ж навіть «демократичним» голосуванням якогось вченого зібрання. Бо як мовне явища, наукова термінологія, незважаючи на її зовнішню раціональність, розвивається багато в чому несвідомо, підкоряючись, поряд з іншими, й біологічним чинникам внутрішньої мовної екзистенції. Геніальна інтерпретація О. Шпенглером

«культури як організму» поширюється на мову як невід'ємну складову культури.

Друга позиція. Я переконаний, що в принципі введення нової термінології – процес цілком закономірний, більш того, якраз для науки надзвичайно корисний. Чому? По-перше, коли за новим терміном приховується нове поняття, новий термін конденсує те нове знання, що його треба було б передавати описово. Нова термінологія забезпечує "згортання" нової інформації, без чого наука взагалі не змогла би розвиватися, а її інформаційне поле зробилося би неоперабельним. Тільки уявимо собі, що діялося би в українській філології, коли б вона не прийняла терміни "реалізм" або "Відродження"? Ось сучасніший приклад. Замість терміна "аван-текст" треба було б кожного разу говорити й писати, що це вся сукупність текстових матеріалів скриптора, яка передує текстові твору. Але проблема в тому, що значення цього терміна французької «генетичної критики» відразу ж намагаються розширити, позбавити його конкретності. Бо коли Т. В. Цив'ян в опублікованій в Інтернеті доповіді "Модель світу та її роль у створенні (аван)тексту" (2002). пише про "аван-текст" у фольклорі, у неї це вже щось зовсім інше, подібне до "простору інтеркстуальності" . Отже, коли вже такий термін вживати, то в конкретному, як мені здається, значенні.

По-друге, мені здається, що під час запозичення нової іноземної лексики в мові науковій діють трохи інші закономірності, аніж у мові загальнонаціональній літературній та в мові окремо художньої літератури. Коли в останніх пурист буде справедливо ляяти засміченість чужоземними словами (чого, до речі, зараз вистачає), і з цього погляду рішуче віддасть перевагу "літаку" і "літовищу" перед "аеропланом" і "аеродромом", то в науці ми маємо зважати на інтернаціональність наукової лексики в світі. Можна сказати, що з цього погляду світова наукова термінологія – це сучасний аналог середньовічній латині. В усякому разі, тяжіє до подібного статусу.

Але й тут є свої підводні камені. Наведу приклад знов із фольклористики. Ще в 30-ті рр. минулого століття К. вон Сидов описав три форми побутування усної прози, що відрізняються як за структурою, так і за позицією оповідача. Відомий шведський дослідник запропонував для них назви, які поступово стали загальноприйнятими в світовій фольклористиці: *Memorat*, *Fabulat*, *Khroniknotizen* (*Sagenbericht*)³. *Memorat* – це оповідь від першої

особи, *фабулат* – сюжетна оповідь від третьої особи, що увійшла до усної традиції, а третя форма оповіді – це коротке повідомлення, аморфне за сюжетною структурою і таке, що не вирізняється формально з плину живого побутового мовлення. Якщо латинські терміни з прозорою "внутрішньою формою", запропоновані К. вон Сидовом для перших двох типів оповіді, легко прижилися в українській фольклористиці, то український відповідник третьому, "хронікат", що почав з'являтися у фольклористичних розвідках, не є, як на нашу думку, вдалим. Своєю "внутрішньою формою" він підкреслює рису явища, для української його версії якраз не характерну, та й звучить надто солідно і не передає тієї атмосфери неформальної балаканини, в якій живе цей тип оповіді. То ж, поки "хронікат" не встиг закріпитися в науковому обігу, я пропонував поруч із ним інший переклад німецького терміну, ближчий до його фахового змісту – "*чутки-плітки*" (у мене було спочатку чутки-уваги, а редактор Наталія Анатоліївна Лисюк, запропонувала кращий варіант – «чутки-плітки»). Це словосполучення передає й спосіб поширення, й відносний лаконізм відповідних текстів, і сюжетну їх аморфність. Важливо й те, що воно двочастне, як і німецькі, запропоновані вон Сидовом, і це викликає в читача додаткову асоціацію з німецьким оригіналом – як і з авторитетним російським його перекладом ("слухи-толки")⁴, що в наших конкретних умовах теж корисно.

Третя позиція. Запозичуючи термін, треба запобігти, щоб він не підсилив багатозначність вже існуючого в національній науковій термінології. Стосовно деяких термінів вона приводить до плутанини. Особливо це стосується терміна "архетип". Є "архетип" в розумінні «первісної ідеї» за Платоном, є середньовічне богословське розуміння архетипа, що йде від Псевдо-Діонісія Ареопагіта, є "архетип" у критиці тексту (текстології), є архетипи К. Г. Юнга (незважаючи на містичність походження, чітко окреслені), є загальнокультурні, є етнокультурні, є абсурдні, з мого погляду, "архетипи української культури" С. Б. Кримського, за переконанням якого культура "розвивається так, що із самого початку закидається (ким або чим? – С. Р.) потенційна сітка цілого, а подальший поступ лише актуалізує окремі ланки"⁵. Є ще й майже побутове розуміння архетипу як чогось первісного. Єдиний порятунок – щоб автори чітко вказували, яке саме наповнення терміна мають на увазі. Інакше виходить така каша, як у однієї поважної викладачки, що вже тричі

надрукувала статтю про архетипи у великого українського письменника, а там такі перли: «Визначення А. належать переважно до “модерних” наукових парадигм — структуральної леві-стрессівської та інших, похідних од них...»; «Предметні А.[рхетипи] керуються категоріальними. Категоріальний А. [рхетип] — це семантико-функціональний інваріант системи взаємопов’язаних предметних А.[рхетипів], які належать до певної моделі — астральної, орнітальної, анімальної, антропної та подібних». О. Забужко приписується винайдення "А.[рхетипу] -опозиції: “верх — низ””, а Б. Рубчаку – «категоріального А.[рхетипу] хронотопу: дівчина і старий...» , хоч у цитованій авторкою праці Б. Рубчака йдеться лише про часові моменти. І ще: "Земля-планета легко локалізується в хронотопах ірреальності, включно з панхронотопом Вічності..."

Повертаючись до проблеми запозичення фахових термінів, зупинюся на прикладі, коли зайвої багатозначності вдалося уникнути. Кілька років тому мені довелося пропонувати українські відповідники для міжнародних термінів для різновидів позафольклорних імітацій творів справжньої усної традиції. Це треба було зробити, бо в нас самих фальсифікатів багато, а спеціальних термінів не було. Відомий американський фольклорист Р. Дорсон ще 1950 року придумав термін "*фейклор*" ("дослівно фальшований фольклор"), підробку ("fake") під явища народної усної традиції, що сприймається безумовно негативно. Цей термін з прозорою "внутрішньою формою" виявився дуже вдалим і потихеньку вже використовується в Україні. Так само не могло викликати проблем й запровадження терміна "фольксинес", що має на увазі теж негативне сприйняття державно підтриманих псевдофольклорних фальсифікатів. Складніше з терміном, що його у 60-х рр. ХХ ст. започаткував німецький етнолог Г. Мозер для явища фольклорного фальсифікату, що не сприймається негативно. Це те, що його І. Франко називав "побожним підступом", прикладом може бути «дума» «Смерть козака-бандуриста» П. Куліша. На Заході цей термін існує в двох версіях – англомовній (folklorism) і німецькій (Folklorismus). Коли й нам взяти англомовну, то з’явиться ще одне значення й без того багатозначного терміна "фольклоризм": у нас це і конкретний прояв фольклорного впливу в певному творі і ширше – вплив фольклору на літературу взагалі, фольклоризм літератури.

Коли ж взяти німецьку форму, "фольклоризмус", ми нагадаємо й про те, звідки термін прийшов, і зможемо запобігти плутанині.

Тепер про другу позитивну функцію нових термінів. Вони розширюють тезаурус не лише літературної, а й наукової мови. Свого часу О. Солженіцин правильно вимагав "мовного розширення" стосовно ситуації в сучасній російській літературній мові, але ж і в літературній мові це не можна зробити штучно і нараз, як він намагався у власній практиці. А звідки пішов цей його намір, легко здогадатися, порівнявши хоч би добрі перекладні словники англо-російський та російсько-англійський. Як легко переконатися, на одне-два слова російської мови, що втілюють певне поняття, англійська мова відповідає п'ятьма-шістьма, щонайменше, словами. І це не випадково, адже над словником нової літературної мови англійські письменники працювали вже з XV–XVI ст. (Чосер, Марло, Шекспір, Спенсер), коли росіяни писали ще, грубо кажучи, літературною мовою Київської Русі.

Але ж і стилістична практика наукового дискурсу змушує науковця прихильно ставитися до синонімії в термінології. Та чи існує вона насправді? Я завжди вважав, наприклад, що в тій же фольклористиці ритуал і обряд є синонімами, бо *ritus* латинською мовою і є обряд, а ритуал пішло від *ritualis* "обрядовий". Здавалося б, як зручно: пиши та говори то "обряд", то "ритуал" залежно від стилістичної ситуації. Ба ні! Дивлюся, дисертантка постійно пише "обряди і ритуали", і натякаю їй, що воно те ж саме. "Ні, – каже. – Ритуал – це певна сукупність обрядів". Я ще раз до дисертації: ні, не помилився, там вони практично виступають як синоніми. В чому справа? Подивився в російській Енциклопедії Кирила і Мефодія, а там – ритуал пояснюється як «вид обряду». Отже, вже значення «обряду» ширше за значення «ритуалу»? Можна здогадатися, звідки пішла ця остання інтерпретація. Це, мабуть, просто вияв термінологічного слов'янофільства: коли є два слова з тим же значенням, слов'янське та іншомовне, то хай слов'янське буде головним.

А з поглядом нашої дисертантки складніше. Ось у російському словнику іншомовних слів Л. П. Крисіна в першому значенні слова «ритуал» читаємо: "Порядок обрядових дійствий при совершении какого-либо религиозного акта. *Ритуал погребения*". В новішому українському "Словнику іншомовних слів" С. М. Морозова і Л. М. Шкарапути (2000) статтю "Ритуал" перекладено із

скороченням із словника Крисіна, і цитована фраза набула такого вигляду: "Сукупність обрядів, що супроводять релігійну *церемонію*, їх зовнішнє оформлення". А в другому значенні замість крисінського «Выработанный обычаем или установленный порядок совершения чего-нибудь. *Ритуал принятия присяги*. Ср. церемониал, церемония...» українські лексикологи пишуть "Церемонія, церемоніал". Враження, що С. М. Морозов і Л. М. Шкарапути просто спрощують своє, сказати б, джерело, посилюється, коли порівняти визначення третього, біологічного значення. В російському маємо чітке формулювання: "Стандартный сигнальный поведенческий акт, используемый животными при общении друг с другом. *Брачный ритуал голубей*". В українській версії це звучить розпливчато: "Поведінка тварин в певних випадках їхнього спілкування"⁶. Повернувшись тепер до перших двох значень в українській версії словника, бачимо внутрішню суперечливість: ритуал в першому значенні є водночас і "сукупність обрядів, що супроводять релігійну *церемонію*" (тобто явище, ширше за обряд) і "їх (обрядів – *С. Р.*) зовнішнє оформлення", тобто щось або вужче за обряд, або взагалі таке, що має до нього тільки зовнішній стосунок; зрозуміти ж, чому ці обряди "супроводять" релігійну церемонію, взагалі важко. У другому значенні семантика слова "ритуал" вже, навпаки, ототожнюється із значенням слів "церемонія, церемоніал", в той час, як Л. П. Крисін для російської мови – і це правильніше, як на мою думку, – лише пропонує порівняти значення цих слів з наведеним значенням. Правильніше ж тому, що за при цьому не втрачається багатство семантики кожного окремого слова. Коли ж ототожнювати значення слів "ритуал, церемонія, церемоніал" (а навіщо, це вже інше питання), тоді, звісно, може виникнути уявлення про ритуал як про певний комплекс обрядів (як воно й може бути в церемоніалі) – але фольклорист таке значення може спокійно проігнорувати.

По-перше, тому, що пропозиції не найкращих, як можна впевнитися, українських лексикографів С. М. Морозова і Л. М. Шкарапути ще не є, слава богу, закон для всіх носіїв української мови. По-друге, тому, що у словнику йдеться в першому значенні про релігійний контекст вживання слова "ритуал", в другому про загальнономовний, а в третьому – про його вживання у біологічному науковому дискурсі. Фольклорист же, що ніколи не назве "церемоніалом" обряд "Свят-вечора", як на мою думку, може зберігати традиційне для своєї науки ототожнення значень термінів

"обряд" і "ритуал", пропонуючи тим, хто притримується іншої інтерпретації, попереджувати про це читача.

Взагалі ж це гарна була та ідея, що виникла у когось із структуралістів, які добряче погратися свого часу з термінологією – починати працю із списку термінів, що використовуються в ній, із розкриттям актуального значення кожного. І я з великим задоволенням знайшов свого часу такий список з конкретними авторськими інтерпретаціями застосованих термінів на початку монографії Лариси Іванівни Шевченко «Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу»⁷.

Оце підхід і чесний, і фаховий!

¹Берков П. Н. Маркс о всемирной истории и проблемы мировой литературы // Берков П. Н. Проблемы исторического развития литератур. Статьи. – Ленинград, 1981. – С. 34; ²Лисяк-Рудницький І. Историчні есе. – К., 1994. – Т. 1. – С. 495. (Примітка Я. Грицака до статті «Проблеми термінології і періодизації в українській історії»). ³Sydow C. W. von. Kategorien der Prozavolksdichtung // Volkskundliche Gaben John Meier zum 70. Geburtstag dargebracht. – В. u. Leipzig, 1934. – S. 253–268; ⁴Чистов К. В. Русские народные социально-утопические легенды. – М., 1967. – С. 11; ⁵Кримський С. Б. Архетипи української культури // Феномен української культури: Методологічні засади осмислення. Зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 94; ⁶Словник іншомовних слів / Укладачі С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К., 2000. – С. 504; ⁷Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. Монографія. – К., 2001. – С. 4–17.

Г.М. Вокальчук, к. філол. н., доц. (м. Остроз)

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНО- АВТОРСЬКОЇ ЛЕКСИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ 90-Х РР. 20 СТОЛІТТЯ

У статті аналізуються загальні тенденції індивідуально-авторської лексичної номінації в українській поезії 90-х років 20 століття. Виявлені основні структурно-семантичні особливості авторських інновацій.

The article touches upon the problem of general tendencies of individual and author lexical nomination in Ukrainian poetry of 90's of 20 century. The main structure and semantic features of author innovation are determined.